

User Protection Plans in Cyberspace: Balancing National Sovereignty and Human Rights Standards of Freedom of Expression

Hossein Aminaroaya* and Yaser Aminaroaya**

Research Article	Receive Date: 2023.11.12	Accept Date: 2024.08.21	Online Publication Date: 2024.09.04	Page: 5-31
------------------	-----------------------------	----------------------------	--	------------

In the current era, data collection and storage are primarily conducted through the establishment and development of platforms. These platforms, due to their appeal and features, encourage people from various countries to use them more extensively. However, the reality is that with the expansion of these platforms, countries, fearing the loss of their sovereignty and control over this space, have prioritized the development and regulation of numerous laws in this domain. One of the most significant initiatives is the protection of citizens' data in many countries, including Iran. The question this study seeks to answer is: What is the relationship between the human rights requirements of freedom of expression and user protection plans in cyberspace? In other words, what human rights obligations regarding freedom of expression should governments consider when drafting laws for cyberspace protection? Using a descriptive-analytical approach and drawing on library resources and credible international documents and regulations, this study is based on the premise that while protection plans are designed to safeguard sovereignty, they sometimes conflict with individual freedoms, particularly freedom of expression. Therefore, governments must pay significant attention to human rights obligations when drafting such protection plans.

Keywords: *Human Rights; Freedom of Expression; National Sovereignty; Protection; Cyberspace*

* PhD Student in International Law, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author); Email: hossein.aminroaya@yahoo.com

** Graduate of International Law, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran; Email: aminroaya.yaser@yahoo.com

Majlis and Rahbord, Volume 32, No. 123, Fall 2025

How to cite this article: Aminaroaya, H. and Y. Aminaroaya (2025). "User Protection Plans in Cyberspace: Balancing National Sovereignty and Human Rights Standards of Freedom of Expression", *Majlis and Rahbord*, 32(123), p. 5-31.

doi:10.22034/mr.2024.16277.5684

طرح‌های صیانت از کاربران در فضای مجازی؛ نوسان بین حفظ حاکمیت ملی دولت‌ها و رعایت قواعد حقوق بشری آزادی بیان

حسین امین‌الرعايا* و یاسر امین‌الرعايا**

نوع مقاله: پژوهشی	تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۱	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۳۱	تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۱۴	شماره صفحه: ۳۱-۵
----------------------	--------------------------	-------------------------	--------------------------	------------------

در عصر حاضر جمع‌آوری و ذخیره‌سازی داده‌ها عموماً از طریق تأسیس و توسعه پلتفرم‌هاست و این نرم‌افزارها به دلیل جذابیت‌ها و امکاناتی که در اختیار کاربران قرار می‌دهند، مردمان کشورهای مختلف را برای استفاده بیشتر از این پلتفرم‌ها ترغیب می‌کنند. از سوی دیگر واقعیت آن است که با توجه به گسترش این پلتفرم‌ها کشورها به جهت ترس از دست دادن حاکمیت خود و کنترل این فضا، تدوین و تنظیم قوانین و مقررات بسیاری را در این حوزه در دستور کار خود قرار دادند که از جمله مهم‌ترین این طرح‌ها، صیانت از داده شهروندان در بسیاری از کشورها از جمله ایران است. حال پرسشی که نوشتار حاضر در پی پاسخ آن است، اینکه چه نسبتی میان الزامات حقوق بشری آزادی بیان و طرح‌های صیانت از کاربران در فضای مجازی وجود دارد؟ به عبارت دیگر دولت‌ها به هنگام تدوین قوانین و مقررات در خصوص صیانت از فضای مجازی به چه الزامات حقوق بشری در خصوص آزادی بیان باید توجه کنند. در پاسخ به این پرسش، پژوهش پیش‌رو با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسناد و قواعد معتبر بین‌المللی نگارش یافته و بر این فرض استوار است که هرچند طرح‌های صیانتی با هدف حفظ حاکمیت‌ها نگاشته می‌شود اما از طرفی در برخی موارد به جهت اینکه طرح‌ها با آزادی افراد به خصوص آزادی بیان آنها در تعارض است دولت‌ها باید در تدوین طرح‌های صیانتی خود به تعهدات و الزامات حقوق بشری نیز توجه وافری داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: حقوق بشر؛ آزادی بیان؛ حاکمیت ملی؛ صیانت؛ فضای مجازی

* دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول)؛

Email: hossein.aminroaya@yahoo.com

** دانش‌آموخته دکتری حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی؛

Email: aminroaya.yaser@yahoo.com

فصلنامه مجلس و راهبرد، سال سی‌ودوم، شماره یکصد و بیست‌وسوم، پاییز ۱۴۰۴

روش استناد به این مقاله: امین‌الرعايا، حسین و یاسر امین‌الرعايا (۱۴۰۴). «طرح‌های صیانت از کاربران در فضای مجازی؛ نوسان بین حفظ حاکمیت ملی دولت‌ها و رعایت قواعد حقوق بشری آزادی بیان»، فصلنامه مجلس و راهبرد، ۳۲(۱۲۳)، ص ۳۱-۵.

doi:10.22034/MR.2024.16277.5684

مقدمه

در عصر فناوری، داده و اطلاعات، به‌عنوان طلای جدید این عصر شناخته می‌شود (Kroes, 2011: 1) و کشورهایی که داده و اطلاعات نه صرفاً کشور خود بلکه کشورهای دیگر را در اختیاردارند، نه‌تنها ثروت هنگفتی در این حوزه کسب می‌کنند بلکه صاحب قدرت نیز می‌شوند. لذا اینترنت به‌عنوان مؤلفه اصلی فضای مجازی یکی از فناوری‌های با استفاده دوگانه محسوب می‌شود چراکه می‌تواند بسته به نیت کاربران برای اهداف خوب یا بد استفاده شود. در حال حاضر، بیش از ۵ میلیارد کاربر اینترنت در جهان وجود دارد که بخش اعظم آنها در آسیا و سپس در اروپا، آمریکای لاتین، کره شمالی، آفریقا و اقیانوسیه قرار دارند (Kittichaisaree, 2017: 21). هرچند ابداع اینترنت به دوران جنگ ویتنام بازمی‌گردد؛ اما استفاده عمومی از آن تنها دو دهه است که رواج یافته و امروزه به ابزاری جدانشدنی در زندگی هر فرد مبدل شده است. به‌طوری‌که امروزه حتی در دورافتاده‌ترین نقاط جهان استفاده از اینترنت مرسوم است و معمولاً اشخاصی که به دلایلی به استفاده از آن تمایلی ندارند، از این نعمت محروم هستند (ایازی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۷). دسترسی همه افراد به شبکه اینترنت، امکان مبادله اطلاعات را در کمترین و سریع‌ترین زمان ممکن فراهم کرده و این موضوع سبب شده تا به مهم‌ترین ابزار ارسال و دریافت اطلاعات مبدل شود. معمولاً عامه مردم برای تبادل اطلاعات از طریق اینترنت از شبکه‌های اجتماعی یا پیام‌رسان‌ها استفاده می‌کنند بنابراین در حوزه تبادل اطلاعات امروزه شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها به‌عنوان مهم‌ترین ابزار شناخته می‌شود. اهمیت شبکه‌های اجتماعی تا جایی است که عده‌ای این رسانه‌ها را به‌عنوان ابزاری غیرمتعارف طبقه‌بندی می‌کنند چراکه از یک سو افراد بسیار زیادی به دستیابی این شبکه‌ها قادرند و از سوی دیگر محتوای این شبکه‌ها را کاربران تهیه و منتشر می‌کنند (Költzow, 2013: 10). همچنین رایگان بودن دسترسی

به این شبکه‌ها موجب شده تعداد زیادی از مردم به این شبکه‌ها برای به اشتراک گذاشتن اطلاعات گرایش پیدا کنند (Rosine, 2019: 53).

بنابراین واقعیت آن است که محیط اینترنت و به‌خصوص رسانه‌های اجتماعی نقش بسیار مؤثری در تولید هنجارها و ناهنجاری‌ها برعهده دارند. همین مسئله باعث شده که در سال‌های اخیر، مسائلی همچون حکمرانی اینترنت و مقررات‌گذاری بر پلتفرم‌های دیجیتال از یک زمینه تخصصی در مطالعات اینترنت و رسانه‌های دیجیتال به خط مقدم بحث‌های علمی، سیاست‌گذاری و جامعه‌شناسی تغییر پیدا کند (Flew and Martin, 2019: 1)؛ ازطرفی اگرچه در حوزه بین‌الملل، معاهده یا کنوانسیونی مختص به اینترنت هنوز مورد تصویب کشورها قرار نگرفته است ولی معمولاً اینترنت را مهم‌ترین ابزار ارسال و دریافت اطلاعات و ذیل آزادی بیان مورد بررسی قرار می‌دهند و هرگونه قطع یا نقض بدون ضابطه دسترسی افراد به اینترنت ازسوی جامعه بین‌الملل به‌عنوان نقض آزادی بیان و حقوق بشر محسوب می‌شود.

گفتنی است اگرچه شبکه‌های اجتماعی سبب تغییر و تحولات مثبت و شگرفی در حوزه ارتباطات شده است ولی درعین حال مخاطراتی نیز به همراه داشته. ادوارد اسنودن در سال ۲۰۱۳ درخصوص گستره نظارت آژانس امنیت ملی ایالات متحده (ان اس ای)^۱ نه‌تنها برای شهروندان ایالات متحده، بلکه کاربران شبکه‌های اجتماعی و شخصیت‌های سیاسی را در سراسر جهان افشاگری کرد. ارتباطات نزدیکی که بین این آژانس و بسیاری از شرکت‌های پیشرو فناوری دیجیتال در جهان آشکار شد، روشن کرد که در عمل هیچ جدایی ساختاری بین اینترنت جهانی، سرمایه خصوصی و آژانس‌های نظارتی دولت_ملت‌های دمکراتیک وجود ندارد. همین امر بر تصویب

1. National Security Agency (Nsa)

نهایی مقررات حفاظت از داده‌های عمومی اتحادیه اروپا^۱ تأثیر گذاشت (Ibid.: 3). این موضوع سبب شد کشورهای مصرف‌کننده یا دریافت‌کننده این پلتفرم‌ها، خواهان اطمینان از این نکته باشند که کشورهای صاحب پلتفرم‌ها و شبکه‌های اجتماعی از این برتری در فضای اینترنت برای تضعیف حاکمیت، امنیت ملی، منافع تجاری و غیره آنها استفاده نکنند. از این رو کشورها به دنبال مکانیسمی هستند که ضمن حمایت از دسترسی همه افراد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در راستای تضمین آزادی‌های آنها، نظارت بر این شبکه را مدیریت کنند. به عبارت دیگر این برعهده مقامات ملی و بین‌المللی است که اطمینان حاصل کنند این بستر تهدیدی علیه نظم و امنیت ملی ایشان محسوب نمی‌شود.^۲

حال به غیر از تحلیل‌های سیاسی، نوشتار حاضر به دنبال پاسخ به این مسئله است که با توجه به اسناد بین‌المللی حقوق بشر، چه نسبتی میان الزامات حقوق بشری آزادی بیان و طرح‌های صیانت از کاربران در فضای مجازی وجود دارد؟ به عبارت دیگر دولت‌ها به هنگام تدوین قوانین و مقررات در خصوص صیانت از فضای مجازی به چه الزامات حقوق بشری در خصوص آزادی بیان باید توجه کنند. در پاسخ به این پرسش، پژوهش پیش‌رو که با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسناد و رویه‌های قضایی معتبر بین‌المللی نگارش یافته بر این فرض استوار است که

1. General Data Protection Regulation (GDPR)

۲. در ایران توجه به نظارت بر اینترنت و شبکه‌های اجتماعی سال‌های متمادی است که مطرح شده اما از زمان مطرح شدن طرح «حمایت از حقوق کاربران و خدمات پایه کاربردی فضای مجازی» بسیار داغ شده است. به طوری که از یک سو به حاکمیت بر نظارت در فضای اینترنت و شبکه‌های اجتماعی تأکید دارد و از سوی دیگر کم نیستند نهادهای بین‌المللی و کارشناسان داخلی و خارجی‌ای که تصویب نهایی این طرح را به مثابه ادامه تلاش مجلس شورای اسلامی برای محدود کردن اینترنت و یا پایان اینترنت آزاد در ایران و معادل «اینترنت ملی» می‌دانند؛ چیزی شبیه آنچه در چین و کره شمالی جریان دارد (دویچه وله فارسی، ۱۴۰۰) که این موضوع از منظر اسناد بین‌المللی حقوق بشر، چیزی جز نقض صریح آزادی بیان افراد نیست. هرچند این طرح ضعف‌های بسیاری در حوزه اطلاع‌رسانی، وضعیت کسب و کارهای اینترنتی و غیره دارد، اما به نظر می‌رسد نوع واکنش‌ها به تصویب این طرح نه از جنس مخالفت‌ها با برخی ابهام‌های مطروحه، بلکه مخالفت با اصل نظارت بر اینترنت و شبکه‌های اجتماعی از طریق تصویب این طرح است.

هرچند طرح‌های صیانتی با هدف حفظ حاکمیت‌ها نگاشته می‌شود اما ازطرفی به جهت اینکه با آزادی افراد به‌خصوص آزادی بیان و عقیده آنها گاهاً در تعارض است؛ دولت‌ها باید در تدوین طرح‌های صیانتی خود به تعهدات و الزامات حقوق بشری آزادی بیان نیز توجه وافر داشته باشند.

۱. حق دسترسی به اینترنت در اسناد بین‌المللی حقوق بشر

آزادی بیان حق طبیعی است که همه انسان‌ها تا جایی که موجب نقض حقوق دیگران و اصول ارزشی مورد احترام جامعه نشود، به‌طور یکسانی از آن برخوردارند. در این خصوص کمیته حقوق بشر سازمان ملل، حق آزادی بیان را به‌عنوان حقی با اهمیت برای هر جامعه دموکراتیک توصیف کرده است (Human Rights Committee, 2011: 1). این حق در تمامی اسناد بین‌المللی حقوق بشر از جمله ماده (۱۳) کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر^۱، ماده (۱۹) اعلامیه جهانی حقوق بشر^۲، ماده (۱۰) کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^۳، ماده (۱۹) میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی^۴، ماده (۲۲) اعلامیه قاهره^۵ و ماده (۱۰) منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها^۶ آمده است. تکرار آن در همه اسناد عام بین‌المللی حقوق بشر نشان از اهمیت و جامعیت آن در تمامی فرهنگ‌ها و ملت‌ها دارد.

منشأ حق آزادی بیان به‌معنای امروزی به قرن ۱۸ و اعلامیه فرانسوی حقوق بشر و شهروند در سال ۱۷۸۹ برمی‌گردد. در این اعلامیه که اولین سند عام حقوق بشر

-
1. American Convention on Human Rights (1978).
 2. Universal Declaration of Human Rights (1948).
 3. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950).
 4. International Covenant on Civil and Political Rights (1966).
 5. Cairo Declaration on Human Rights in Islam (1990), Organization of Islamic Conference.
 6. African Charter on Human and Peoples' Rights (1981).

است، در ماده (۱۱) آمده است که: «ارتباط آزاد افکار و نظرها یکی از باارزش‌ترین حقوق انسان است بنابراین هر شهروندی می‌تواند آزادانه صحبت کند، مطالبی را بنویسد یا به چاپ برساند البته در صورتی که مسئولیت خود برای هرگونه سوءاستفاده از این آزادی را آن‌گونه بپذیرد که در قانون تعریف شده است».^۱

در خصوص ارتباط آزادی بیان و حق دسترسی به اینترنت در کنوانسیون‌های بین‌المللی گفتنی است مطابق بند «۲» ماده (۱۹) میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی که بیان می‌دارد: «هرکس حق آزادی بیان دارد. این حق شامل آزادی تفحص و تحصیل و اشاعه اطلاعات و افکار از هر قبیل بدون توجه به سرحدات خواه شفاهاً یا به‌صورت نوشته یا چاپ یا به‌صورت هنری یا هر وسیله دیگر به انتخاب خود است». استفاده از کلمه «هر وسیله دیگر»، آزادی بیان را با هر ابزار و وسیله‌ای مورد تأکید قرار می‌دهد و در این خصوص هیچ محدودیتی وجود ندارد. نکته قابل توجه اینکه پیشرفت‌های فناوریانه و تغییر و تحولی که در حوزه ارتباطات و اطلاعات صورت گرفته است، مرزهای وسایل ارتباطاتی را تغییر داده است. در این راستا باید به اینترنت اشاره کرد، محیطی مجازی که امروزه به‌عنوان مفهوم جدایی‌ناپذیر زندگی هر فردی است و غالب نیازهای انسانی را در سریع‌ترین و راحت‌ترین شکل ممکن پاسخ می‌دهد. پیشرفت‌هایی که در این حوزه به‌وجود آمده است، سبب شده تا به‌عنوان مؤثرترین، سریع‌ترین و راحت‌ترین ابزار تبادل اطلاعات محسوب شود و بر این اساس مشمول اسناد بین‌المللی حقوق بشر و ذیل آزادی بیان جای گیرد. در این راستا گزارشگر ویژه آزادی بیان می‌گوید: «فناوری‌های جدید به‌ویژه اینترنت، ابزار مهمی هستند که باید در راستای احترام به حقوق و عدالت اجتماعی مورد استفاده

1. Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (French: Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen) (1789), National Assembly of France.

قرار گیرند» (Hussain, 2001: 63). یکی دیگر از گزارشگران آزادی بیان می‌گوید: «اینترنت فرصت منحصر به فردی است برای گشودن فضای رو به رشد مبادله اطلاعات و نظرها» (Liagabo, 2006: 37-38).

علاوه بر این موارد شورای حقوق بشر سازمان ملل در تاریخ ۲۹ ژوئن ۲۰۱۲، قطعنامه مهمی را تصویب کرد که در آن از آزادی بیان در اینترنت حمایت می‌کرد^۱ در این قطعنامه شورا تأکید کرده است همان حقوقی که مردم در فضای واقعی برخوردارند، باید در فضای مجازی و اینترنت هم داشته باشند. این سند اضافه کرد که باید از آزادی بیان حمایت ویژه‌ای شود که بدون در نظر گرفتن مرزها و از طریق هر رسانه‌ای قابل اجراست (Zeldin, 2012: 75). بنابراین اینترنت به‌عنوان مؤثرترین ابزار عقاید و باورها ذیل اسناد بین‌المللی حقوق بشر به‌عنوان یکی از مصادیق آزادی بیان قرار می‌گیرد.

۲. الزام دولت‌ها به شناسایی حق دسترسی به اینترنت و فراهم ساختن زمینه‌های اعمال آن

به‌طور کلی حقوق بشر به دو دسته حقوق مثبت و منفی قابل تقسیم است. حقوق منفی آن دسته حقوقی هستند که برای تأمین آنها به دخالت و اعمال قدرت نیازی ندارد و تنها کافی است دولت‌ها مانع اعمال این حق نشوند ولی حقوق مثبت آن دسته‌ای است که برای تأمین آنها اعمال قدرت دولت‌ها ضروری است و بدون دخالت دولت محقق نمی‌شود (سودمندی، ۱۳۹۵: ۱۰۴). بر این اساس طبق بند «۱» ماده (۲) میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی «۱». دولت‌های طرف این میثاق متعهد می‌شوند که حقوق شناخته شده در این میثاق را درباره همه افراد مقیم در قلمرو تابع

1. The Promotion, Protection and Enjoyment of Human Rights on the Internet (2012) Human Rights Council.

حاکمیتشان بدون هیچگونه تمایزی از قبیل نژاد، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقیده سیاسی یا عقیده دیگر، اصل و منشأ ملی یا اجتماعی، ثروت، نسب یا سایر وضعیت‌ها محترم شمرده و تضمین کنند».

به‌غیراز بند «۱» ماده (۲) میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، اسناد بین‌المللی دیگری همچون ماده (۵) کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض نژادی^۱، ماده (۲) کنوانسیون حقوق کودک^۲، ماده (۷) کنوانسیون بین‌المللی حمایت از حقوق کارگران مهاجر و اعضای خانواده آنها^۳، ماده (۱) کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، ماده (۱) کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر و ماده (۲۵) منشور آفریقایی حقوق بشر و خلق‌ها نیز با عبارت مختلفی دولت‌ها را به لزوم تضمین حق آزادی بیان تأکید کرده‌اند.

مفاد این اسناد نشان می‌دهد که این وظیفه دولت‌هاست که زیرساخت‌های لازم، ابزارها، امکانات و فناوری‌های مورد نیاز برای برقراری ارتباط اینترنتی و تبادل اطلاعات مانند کابل، افزارها، مودم‌ها، رایانه‌ها و نرم‌افزارهای ضروری برای اتصال به اینترنت به‌عنوان وسیله ارتباط جهانی در دسترس افراد قرار دهند (انصاری، ۱۳۹۹: ۶۶). حتی بعضی از نویسندگان مدعی هستند که دولت‌ها علاوه بر تأمین شبکه‌ها و زیرساخت‌ها برای برقراری ارتباط باکیفیت، باید موضوع‌های مختص به «سواد اینترنتی» و نحوه استفاده از فناوری‌های مرتبط را برای همه افراد بدون تبعیض فراهم آورند (Dutton, Dopatka and Ginette Law, 2012: 39).

اعلامیه «اصول کلی حق آزادی بیان و عقیده و اینترنت» صادر شده ازسوی گزارشگر ویژه حقوق بشر ۲۰۱۱ نیز دراین‌باره می‌گوید: «باید برای همه مردم فرصت‌های برابر

1. International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination (1969).

2. Convention on the Right of the Child (1989).

3. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families (1990).

به منظور دریافت، جستجو و انتقال اطلاعات با هر وسیله ارتباطی بدون هیچ گونه تبعیض براساس نژاد، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقاید سیاسی یا هر وضعیت دیگر فراهم شود» (انصاری، ۱۳۹۹: ۶۶). ایشان در ادامه بیان می کنند که تفسیر این اصل در حوزه اینترنت بدین گونه است که نه تنها باید با ایجاد زیرساخت ها برای ارتقای دسترسی همگان به اینترنت اقدام شود، بلکه باید فناوری لازم برای استفاده از آن و همچنین بیشترین حد ممکن برای دسترسی به اطلاعات در اینترنت نیز فراهم شود. به همین دلیل دولت ها تعهد دارند تا ضمن عدم ایجاد مانع برای دسترسی عمومی به اینترنت (تعهد منفی)، زمینه اتصال و دسترسی به زیرساخت های اینترنتی و سایر خدمات فناوری اطلاعات و ارتباطات را به صورت جهانی، منصفانه، مقرون به صرفه در سراسر کشور فراهم کنند (تعهد مثبت) (همان: ۶۷)؛ یعنی با تدابیری که برای توسعه زیرساخت ها اتخاذ می کنند دسترسی به اینترنت را از ابعاد مختلف از جمله کاهش هزینه دسترسی، ارتقای امنیت، کیفیت مناسب و افزایش سرعت تضمین کنند. همچنین با توجه به اینکه دسترسی به اینترنت به همکاری واسطه های اینترنتی منوط است، دولت ها باید نقش و مسئولیت شرکت های واسطه مانند ارائه دهندگان خدمات دسترسی، خدمات میزبانی، موتورهای جستجو و پیام رسان های اجتماعی در دسترسی به اینترنت را مورد توجه و نظارت قرار دهند، زیرا اتصال به اینترنت تا اندازه زیادی به عملکرد شرکت های مذکور وابسته است (قنای زاده فلاحی و کیقبادی ملجیری، ۱۴۰۱: ۹۳).

۳. استثنائات قابل اعمال بر حق دسترسی به اینترنت در اسناد حقوق بشر

حق آزادی بیان همانند بسیاری از حق های بشری به جهت ارتباط با حقوق سایر افراد، باید تحدید و گستره اعمال آن محدود شود. از این رو آزادی مطلق بیان نیز می تواند به حق سایر افراد جامعه بر حیثیت، آبرو، امنیت و منافع ملی جامعه آسیب

وارد کند و آن را به خطر اندازد. در برخی موارد، ممکن است جلوه‌های این آزادی، احساسات و عواطف انسانی را دچار آسیب سازد و چه بسا با برانگیختگی آنها زمینه نقض حق‌های بشری دیگری را فراهم آورد؛ بنابراین حق بر آزادی بیان، بنا به جهات فوق، از گستره اطلاق بیرون آمده و باید محدود شود. به دیگر سخن، آزادی بیان، حقی است که در برخی موارد باید تحدید شود و این امر در نگرش حقوق بشر کاملاً موجه است. منتسکیو در این باره می‌گوید: «آزادی سیاسی این نیست که هر کس هر چه دلش می‌خواهد بکند بلکه در جامعه و حکومتی که قوانین حکم فرماست؛ آزادی عبارت از این است که انسان حق داشته باشد هر کاری را انجام دهد که قانون اجازه داده و می‌دهد و آنچه قانون منع کرده و صلاح او نیست مجبور به انجام آن نشود، در این صورت اگر مرتکب اعمالی شود که قانون منع کرده، دیگر آزادی وجود نخواهد داشت» (منتسکیو، ۱۳۶۲: ۲۹۴).

بدیهی است از طرفی محدودیت‌ها بر این حق نباید به حدی باشد که دیگر به آن ابراز عقیده و بیان نتوان گفت. بر این اساس باید اصل را داشتن آزادی بیان قرار داد و تنها به یک‌سری استثنائات محدود توجه شود. بدیهی است با عنایت به اینکه در مطالب مورد اشاره استدلال از دسترسی به اینترنت به عنوان ابزاری برای آزادی بیان شناخته می‌شود لذا استثنائاتی که در ادامه بدان‌ها پرداخته می‌شود در تمامی ابزارهای آزادی بیان قابل اعمال است و تفاوتی میان اینترنت، رادیو، روزنامه، تلویزیون و غیره وجود ندارد. محدودیت‌های قابل اعمال بر این حق نیز به دو دسته استثنائات شکلی و ماهوی قابل تقسیم است که در ذیل به آنها اشاره می‌شود:

الف) استثنائات شکلی

در تمامی اسناد بین‌المللی حقوق بشر که به حق آزادی بیان اشاره شده است، به شرایط محدودیت‌ها و استثنائات قابل‌اعمال بر آن اشاره شده است. بر این اساس در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، کنوانسیون آمریکای حقوق بشر، منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها و برخی از اسناد بین‌المللی حقوق بشر به این موضوع توجه دارد. شروط مندرج در این اسناد کم‌وبیش مشترک است و بر این اساس میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی معیار و ملاک این نوشته قرار خواهد گرفت. مطابق بند «۳» ماده (۱۹) میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی، محدودیت قابل‌اعمال بر آزادی بیان می‌بایست: ۱. طبق قانون تعیین‌شده باشد به این معنا که: الف) اعمال محدودیت باید طبق قانون داخلی آن کشور پیش‌بینی شده باشد. ب) این محدودیت قانونی برای عموم مردم به‌صورت روشن و صریح و با وضوح کامل عرضه شده باشد. ج) نتایج این محدودیت قانونی برای عموم قابل پیش‌بینی باشد (مولایی، ۱۳۷۸: ۳۱). این بدان معناست که باید در شرایط خاصی این حق چه از لحاظ زمانی، گستره موضوعی و طیف افراد مشمول، محدود شود و مردم بتوانند آن را پیش‌بینی کنند تا در آن زمان با چالش‌هایی مواجه نشوند. ۲. شرط دیگر آن است که محدودیت باید در هر جامعه دمکراتیک از ضرورت برخوردار باشد. به این معنا که محدودیت اعمال شده باید در پاسخ به یک نیاز جدی اجتماعی باشد و درضمن، این محدودیت باید متناسب با نیاز اجتماعی باشد و از حد تناسب خارج نشود و هر دولت نیز باید دلایل عینی و کافی مبنی بر ضرورت و جدیت موضوع ارائه کند (همان: ۳۲). آخرین شرط آن است که محدودیت تعیین‌شده باید براساس یکی از موارد مندرج و احصا شده در اسناد بین‌المللی لازم‌الاجرای مربوطه قابل توجیه باشد. موارد برشمرده شده در دو سند میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و کنوانسیون اروپایی حقوق بشر از این

قرارند: امنیت ملی و تمامیت ارضی، سلامت عمومی و اخلاق، پیشگیری از بی‌نظمی عمومی یا جرم، حمایت از حقوق و آزادی‌ها و حیثیت دیگران، حفظ اقتدار و بی‌طرفی دستگاه قضایی، آرامش عمومی، جلوگیری از افشای اطلاعات طبقه‌بندی شده (همان). گفتنی است تمامی شروط فوق باید احراز شود تا محدودیت‌های اعمال شده بر آزادی بیان، خلاف قواعد بین‌المللی حقوق بشر قرار نگیرد. از طرفی موضوع اخذ مجوز از نهادهای حاکمیتی در این حوزه موضوعی است که مباحثی را در این خصوص ایجاد کرده است؛ چراکه در بعضی از اسناد بین‌المللی مانند ماده (۱۰) کنوانسیون اروپایی حقوق بشر این حق را به دولت‌های عضو کنوانسیون می‌دهد که مؤسسه‌های سینمایی و تلویزیونی را ملزم به اخذ مجوز کنند.^۱ شایان ذکر است این کنوانسیون، تنها سند بین‌المللی حقوق بشر است که به‌صراحت، چنین حقی را به کشورهای عضو کنوانسیون اروپایی اعطا می‌کند. همان‌گونه که گفته شد، این قسمت از ماده، تنها ناظر به فعالیت مؤسسه‌های رادیویی، تلویزیونی و سینمایی است و شامل مطبوعات و دیگر رسانه‌ها نمی‌شود. باین حال اسناد عام بین‌المللی مانند اعلامیه و میثاق در این خصوص سکوت اختیار کرده و به‌نظر می‌رسد از آنجاکه دولت‌ها موظفند سازوکار و ابزار این حق را تضمین کنند، اخذ مجوز نمی‌تواند به‌عنوان یکی از شروط محدودیت بر این حق تلقی شود و عدم درج مجوز صرفاً در صورت احراز شرایط فوق می‌تواند به‌عنوان محدودیت در نظر گرفته شود (احمدی، ناصری و قاسم‌آبادی، ۱۳۹۵: ۱۵۶).

۱. ماده (۱۰) کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر: «هرکس از حق آزادی بیان برخوردار است. این حق باید شامل آزادی داشتن عقاید و دریافت و بیان اطلاعات و ایده‌ها بدون دخالت مقامات دولتی و بدون در نظر گرفتن مرزبندی‌های جغرافیایی باشد. این ماده، مانع تقاضای دولت‌ها برای دریافت مجوز به‌منظور انتشار اخبار یا فعالیت‌های بنگاه‌های تلویزیونی و سینمایی نخواهد بود. ۲. اعمال این آزادی‌ها، از آنجاکه با خود وظایف و مسئولیت‌هایی را به همراه دارد، ممکن است نیازمند تشریفات، شرایط، محدودیت‌ها یا مجازات‌هایی باشند که قانون مقرر کرده و در یک جامعه مردم‌سالار به‌منظور حفظ منافع امنیت ملی، تمامیت ارضی یا ایمنی عمومی جهت ممانعت از ایجاد هرج‌ومرج یا ارتکاب جرائم، حفاظت از سلامتی و اخلاقیات مردم، حمایت از آبرو یا حقوق سایرین، جلوگیری از افشای اطلاعات محرمانه یا حفظ اقتدار و بی‌طرفی دستگاه قضاوت لازم و ضروری هستند».

ب) استثنائات ماهوی

محدودیت‌های اعمال شده بر آزادی بیان باید در چارچوب یکی از موضوع‌های مندرج در اسناد بین‌المللی حقوق بشر باشد. این موضوع‌ها به دو دسته تقسیم شده است: یک دسته آن مطابق با میثاق به موضوع‌های عام و عمومی جامعه مانند امنیت ملی، سلامت، اخلاق حسنه و نظم عمومی مرتبط است ولی دسته دیگر جنبه خصوصی دارد و به تداخل حقوق اشخاص مرتبط است. بر این اساس متولی اعمال محدودیت‌ها در دسته اول دولت‌ها هستند و طبق موارد ضروری و مصرح در قانون داخلی، آن را اعمال می‌کنند. برای مثال در نوامبر ۲۰۲۲ پس از انفجار بمب در میدان تقسیم ترکیه، شبکه‌های اینترنتی به دلیل امنیت ملی برای چندساعتی از دسترسی خارج شد و نوعی محدودیت بر آزادی بیان اعمال شد (خبرگزاری العالم، ۱۴۰۱). ولی با این حال به عنوان نقض آزادی بیان محسوب نشد چراکه این موضوع در قوانین داخلی ترکیه پیش‌بینی شده بود و در راستای حفظ نظم عمومی و امنیت ملی ترکیه صورت گرفته بود. همچنین در خبرگزاری‌های رسمی، این مورد به همگان اعلام شد تا مردم دچار مشکل نشوند. در جمهوری اسلامی ایران نیز بعد از وقایع و اتفاقات دی‌ماه ۱۳۹۸، مجلس شورای اسلامی بر آن شد تا طرح محدودیت بر دسترسی مردم را به اینترنت تصویب کند. بر همین اساس «طرح الزام دسترسی به خدمات اینترنتی» را برای حفظ امنیت ملی و نظم عمومی کلید زد. این طرح به دلیل ابهام‌های بسیاری که در مفاد آن وجود داشت تا به امروز مورد تصویب مجلس شورای اسلامی قرار نگرفته است ولی با این حال با توجه به عصر فناوری و شرایط خاصی که در کشورها حاکم می‌شود، لزوم تدوین چنین طرحی لازم و ضروری به نظر می‌رسد.^۱

۱. طرح حمایت از حقوق کاربران فضای مجازی و خدمات پایه کاربردی که در ابتدا با عنوان طرح سامان‌دهی پیام‌رسان‌های اجتماعی و طرح صیانت از حقوق کاربران در فضای مجازی و سامان‌دهی پیام‌رسان‌های اجتماعی مطرح شد نام طرحی است که نمایندگان

شایان ذکر است این موضوع‌ها چارچوب مشخصی ندارد و بسته به زمان، فرهنگ، ایدئولوژی و باور مردم می‌تواند متغیر باشد. برای نمونه ممکن است نمایش یک فیلم یا برنامه تلویزیونی در کشوری، مغایر امنیت ملی باشد و در کشور دیگر، چنین نباشد یا حتی نمایش یک برنامه در زمان مشخصی در یک کشور در تضاد با امنیت ملی باشد، ولی در برهه زمانی دیگر، این‌گونه نباشد. برای مثال، هیئت سانسور هند، از نمایش فیلم «راه‌حل نهایی» به‌علت مغایرت با امنیت ملی جلوگیری کرد، اما همین فیلم پس از مدت‌ها در سال ۲۰۰۴، موفق به کسب مجوز شد (Subhradipta, 2008: 68).

ازطرفی اکثر حق‌های بشری در صورت تعارض با حق‌های دیگران محدودیت موجه می‌یابند. این‌گونه محدودیت‌ها نه‌تنها در تغایر با فلسفه وجودی حقوق بشری نیست بلکه کاملاً در راستای حفظ و بقای آن است و بدون آن، حقی باقی نخواهد ماند. هم‌جواری حق‌ها در جامعه سیاسی و لزوم استمرار آنها، لزوماً به اولویت یافتن برخی و تحدید هریک می‌انجامد (احمدی و ناصری، ۱۳۹۵: ۱۶۹). به عقیده جان استوارت میل «آزادی فرد را، حق تساوی فرد دیگر بر آزادی، محدود می‌کند. اختیار و آزادی هر فرد در کارهایی که صرفاً به خود او مربوط است همچون آزادی در ذوق و سلیقه و اعتقادات، نامحدود است، اما اعمالی وجود دارد که نتیجه آنها به دیگران نیز سرایت می‌کند. در اینجا آزادی محدود می‌شود و در صورت آسیب به دیگران، اجتماع، حق مداخله، تنبیه و کیفر دادن فرد متخلف را خواهد داشت» (میل، ۱۳۸۸: ۱۱۴). بر این اساس محدودیت‌های دیگری بر آزادی بیان ایجاد می‌شود که مرتبط با حیثیت و حریم خصوصی افراد است. بدین معنا که افراد نمی‌توانند به بهانه آزادی بیان، حریم شخصی فرد دیگری را نقض کنند یا حیثیت آن را به بازیچه

دوره یازدهم مجلس شورای اسلامی پیشنهاد کردند. این طرح، یکی از خبرسازترین و پرحاشیه‌ترین طرح‌های مطرح شده در مجلس شورای اسلامی است که با خود، انتقادهای وسیعی را به همراه آورد (<https://fa.wikipedia.org>).

گیرند ولی باین حال متولی این حوزه فرد قربانی است که با شکایت از متخلفان می‌تواند محدودیت‌هایی بر آزادی بیان افراد دیگر اعمال کنند.

موضوع‌های دیگری نیز وجود دارد که طبق اسناد بین‌المللی حقوق بشر، محدودیت‌هایی را می‌توان بر حق آزادی بیان در صورت رویداد، اعمال کرد. بر این اساس طبق ماده (۲۰) میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی: «هرگونه تبلیغ برای جنگ به‌موجب قانون ممنوع است. همچنین هرگونه دعوت (ترغیب) به کینه (تنفر) ملی یا نژادی یا مذهبی که محرک تبعیض یا مخاصمه یا اعمال زور باشد به‌موجب قانون ممنوع است». از آنجاکه توسل به جنگ طبق منشور ملل متحد ممنوع است، هرگونه دعوت و ترغیب به جنگ یا با زور نیز ممنوع است. باین حال اگر نزاع پیش‌آمده از جمله جنگ‌های مشروع باشد مانند دفاع مشروع، نه‌تنها محدودیتی برای ترغیب و تشویق آنها اعمال نمی‌شود بلکه دولت‌ها برای مشارکت هرچه بیشتر مردم برای دفاع از تمامی ابزارهای رسانه‌ای خود در این جهت استفاده می‌کنند.

۴. ارزیابی رویه دولت‌ها در اعمال محدودیت در دسترسی به اینترنت

سواى از محدودیت‌هایی که در موارد فوق اشاره شد، اینترنت با ویژگی‌ها و خصیصه‌های منحصر به فردی که دارد، مشمول یک‌سری محدودیت‌های خاصی می‌شود که باید مورد توجه قرار گیرد. برای نمونه پلتفرم‌هایی که ضوابط و مقررات عمومی کشوری را رعایت نمی‌کند و با سیاست‌های خاصی که دارد شرایط آن کشورها را پیچیده‌تر خواهد کرد، محدودیت‌هایی را باید در خصوص خدمات آن پلتفرم‌ها ایجاد کرد. برای نمونه امروزه استفاده از برنامه تیک‌تاک در کشورهای اروپا، کانادا و آمریکا ممنوع اعلام شده است (The New York Times, 2023) و دولت‌ها دسترسی مردم را به این شبکه پیام‌رسان محدود کرده‌اند. اگر صرفاً به قواعد عام و کلی رجوع شود،

این‌گونه محدودیت‌ها باید به‌عنوان نقض صریح حقوق بشر و آزادی بیان افراد تلقی شود ولی در واقعیت، دولت‌ها با قانونگذاری در این حوزه سعی می‌کنند حاکمیتشان را بر فضای مجازی نشان دهند با اینکه در بسیاری از حالات این مقررات گذاری به‌عنوان نقض صریح آزادی بیان شناخته می‌شود.

برای مثال در ترکیه قانون اینترنت (شماره ۵۶۵۱) در سال ۲۰۲۰ اصلاح شد و در آن مقرر شده است تا در برخی جرائم و موقعیت‌ها دسترسی مردم به اینترنت محدود شود. همچنین ارائه‌دهندگان خدمات یا پلتفرم‌ها را مکلف کرده است تا در این کشور نماینده رسمی داشته باشند تا در مواقع لزوم، اطلاعات یا داده‌هایی را اضافه، اصلاح یا حذف کنند یا در شرایط اضطراری شبکه‌های پیام‌رسان یا اجتماعی خود را موقتاً از دسترس خارج کنند. درواقع این قانون به‌عنوان نقض صریح آزادی بیان شناخته می‌شود ولی دولت ترکیه به آن اعتنا نکرده است چراکه سند بین‌المللی درخصوص حکمرانی بین‌المللی سایبری وجود ندارد و ترکیه سعی کرده با احترام به حاکمیت کشورها با این اقدام، منافع و امنیت ملی خود را ارج نهد (Gungordu, 2021) یا به‌صورت عام‌تر مباحث مرتبط با «اینترنت ملی» یا «اسپیلینترنت» که بعضی کشورها ازجمله چین، کره شمالی و روسیه آن را به واقعیت تبدیل کرده‌اند، همگی مواردی است که سبب می‌شود به‌گونه‌ای دسترسی مردم به اینترنت محدود شود و آزادی بیان نقض شود.

همچنین در موضوعی که این روزها درخصوص نرم‌افزار تیک‌تاک در حال جریان است، اتحادیه آزادی‌های مدنی آمریکا^۱ معتقد است که مسدودسازی دسترسی شهروندان به این نرم‌افزار به‌نوبه‌خود نوعی نقض آزادی بیان است و همچنین خلاف صلاحیه اول قانون اساسی آمریکاست. دولت آمریکا وقتی می‌تواند دسترسی به تیک‌تاک را مسدود کند که خطر جدی و قریب‌الوقوعی برای امنیت ملی وجود داشته

1. American Civil Liberties Union (ACLU)

باشد و در صورتی که هیچ مدرکی نباشد نمی‌تواند به این کار اقدام کند همچنین تنها راه مقابله با خطرات این برنامه مسدودسازی آن نیست (Leventoff, 2023). به نظر می‌رسد مسدودسازی انتخابی پلتفرم‌ها؛ جریان اطلاعات، داده و ارتباطات ارائه‌دهندگان شبکه‌های اجتماعی به مردم آمریکا را مختل می‌کند (Ibid.). همچنین کمیته حقوق بشر اعلام کرده است مسدودسازی عمومی و کلی آمریکا در قبال عملکرد بعضی از سایت‌ها و سیستم‌های مشخص، با آزادی بیان در تعارض است^۱ (Gruaz and Lazo, 2023: 9). برای اینکه آمریکا به تعهدات خود در ماده (۱۹) میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی عمل کند، باید تمامی شروط مقرر در این ماده و به‌خصوص اصل تناسب رعایت شود (Aswad and Kaye, 2022: 175-176). با وجود بیش از ۱۰۰ میلیون کاربر تیک‌تاک در آمریکا، وظیفه بسیار سنگینی برای دولتمردان این کشور است تا مدارک و دلایل کافی و ضروری ارائه دهند که نشان دهد علت مسدودسازی این برنامه با اصل تناسب و ضرورت مصرح در ماده (۱۹) سازگاری دارد چراکه راهکارهای بسیاری به‌غیر از مسدودسازی آن وجود دارد (Ibid.: 177). شاید گفته شود علت مسدودسازی این برنامه، ذخیره اطلاعات شهروندان آمریکا در پایگاه‌های داده خارج از آمریکا است و به این دلیل برنامه از دسترس شهروندان آمریکا خارج شده است. ولی در پاسخ باید گفته شود پروژه تگزاس که در سال ۲۰۲۲ کلید خورد برای رفع این مشکل بوده است. بر این اساس تیک‌تاک، «شرکت امنیت داده آمریکا»^۲ را تأسیس کرد که وظیفه داشت هرگونه دسترسی به پایگاه داده این شرکت را ثبت و ضبط کند و به مقامات دولتی آمریکا گزارش دهد. ولی با این حال نگرانی آمریکا در آن بود که دسترسی مقامات چینی به پایگاه داده باقی می‌ماند. با این حال به نظر می‌رسد مسدودسازی این برنامه اگرچه به

1. Human Rights Committee, Supra Note 25

2. U.S. Data Security Inc (USDS)

دلایل امنیتی و پردازش داده صورت گرفته است ولی نمی‌تواند شرط ضرورت و تناسب را برای نقض آزادی بیان افراد توجیه کند.

۵. طرح صیانت از کاربران در فضای مجازی و اسناد بین‌المللی حقوق بشر

طرح نظام تنظیم مقررات خدمات فضای مجازی که معروف به طرح صیانت است را نمایندگان مجلس شورای اسلامی ایران مطرح کردند. این طرح که از مرکز پژوهش‌های مجلس کلید خورد تاکنون چهار بار تغییر نام داد و پس از انتقاد مرکز پژوهش‌های مجلس به «نظام تنظیم مقررات خدمات فضای مجازی» نام گرفت. «طرح سامان‌دهی پیام‌رسان‌های اجتماعی»، «طرح صیانت از حقوق کاربران در فضای مجازی و سامان‌دهی پیام‌رسان‌های اجتماعی» و «طرح حمایت از حقوق کاربران فضای مجازی و خدمات پایه کاربردی» سه نام پیشین این طرح بوده است. این طرح، یکی از خبرسازترین و پرحاشیه‌ترین طرح‌های مطرح شده در مجلس شورای اسلامی است که با خود، انتقادهای وسیعی را به همراه آورد. پیش‌نویس این طرح در تیر سال ۱۴۰۰، پلتفرم‌ها را با عنوان «خدمات پایه کاربردی» معرفی کرد و براساس مالکیت آن، به داخلی و خارجی تقسیم شده است.

ماده (۱۲) این طرح^۱ پلتفرم‌ها را مکلف می‌کند تا در درگاهی ثبت شوند و مجوز فعالیت گیرند. حال اگر این فرایند طی نشود و مجوز یادشده را دریافت نکنند، طبق ماده (۲۸)، شش دسته ضمانت اجرا برای آنها در نظر گرفته شده که از جریمه نقدی

۱. ماده ۱۲ - عرضه و فعالیت خدمات پایه کاربردی در فضای مجازی به رعایت قوانین کشور و شرایط ذیل منوط است: ۱. ثبت در درگاه خدمات پایه کاربردی. ۲. اخذ مجوز فعالیت خدمات اثرگذار پایه کاربردی داخلی و خارجی. تبصره ۱ - عرضه و فعالیت خدمات پایه کاربردی خارجی اثرگذار مستلزم معرفی نماینده قانونی و پذیرش تعهدات ابلاغی کمیسیون می‌باشد. تبصره ۲ - مسئولیت راه‌اندازی، مدیریت و به‌روزرسانی درگاه خدمات پایه کاربردی موضوع این ماده و اعطا، تمدید، تعلیق یا لغو مجوز به خدمات پایه کاربردی اثرگذار از طریق آن، در چارچوب مصوبات کمیسیون به‌عهده سازمان فناوری اطلاعات است. سازمان مذکور موظف است به‌صورت فصلی گزارش عملکرد درگاه موضوع این ماده را به کمیسیون ارائه دهد.

گرفته تا مسدودسازی کامل دسترسی به آنها. مشکل از آنجا شروع می‌شود که خدمات پایه کاربردی شامل هرگونه سکو (پلتفرم) اعم از موتورهای جستجوگر مانند گوگل، یاهو و بینگ، پیام‌رسان‌ها، شبکه‌های اجتماعی، نرم‌افزارهای به اشتراک‌گذاری ویدئو، ویندوزها یا هر برنامه یا نرم‌افزاری است که برای هر کاری استفاده می‌شود. این طرح تمامی این پلتفرم‌ها را مکلف کرده است تا در ایران مجوز دریافت کنند و سپس مشغول فعالیت شوند و در صورتی که این کار انجام نگیرد در بالاترین درجه ضمانت اجرا، دسترسی به آنها را مسدود کند.

حال با توجه به وضعیت سیاسی و بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران و تحریم‌های بی‌سابقه‌ای که ایالات متحده بر این کشور تحمیل کرده است، به نظر نمی‌رسد اغلب این نرم‌افزارها که مالکیت آمریکایی دارند، به حضور در ایران تمایل داشته باشند بنابراین بسیاری از این سکوها در ایران مسدود می‌شود (همان‌گونه که در حال حاضر مسدود است) و این تأثیر بسیار زیادی بر کاربران این شبکه‌ها در ایران به همراه خواهد داشت. از طرفی کاربران برای استفاده از این نرم‌افزارها باید از فیلترشکن استفاده کنند که در این قانون ماده (۳۳)^۱ برای تولید، توزیع، تکثیر و عرضه فیلترشکن‌های غیرمجاز مجازات در نظر گرفته شده حال آنکه فیلترشکن‌های مجاز را معرفی نکرده است. به عبارت دیگر نه تنها استفاده از سکوها با موانع جدی‌ای روبه‌رو است بلکه راه‌های دور زدن آنها مجازات در پی دارد. به این معنا که نه تنها دسترسی آزاد به سکوها با مانع جدی روبه‌رو است بلکه استفاده از ابزار رفع آن نیز ممنوع است و این خود می‌توانست به ایراد اتهام‌هایی در خصوص نقض تعهدات حقوق بشری جمهوری

۱. ماده ۳۳- هرگونه فعالیت تجاری در زمینه تولید، توزیع، تکثیر و عرضه غیرمجاز نرم‌افزارها یا ابزارهای رایانه‌ای الکترونیکی و در دسترس قرار دادن غیرمجاز آن که امکان دسترسی به خدمات غیرمجاز مسدود شده را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم فراهم کند ممنوع بوده و مجازات مرتکب آن حبس و جزای نقدی درجه شش خواهد بود.

اسلامی ایران منجر شود. بر همین اساس و به دلیل بسیاری از انتقادهای وارده بر این طرح، بارها مورد اصلاح قرار گرفت و در آخرین اصلاحیه خود در بهمن سال ۱۴۰۰، تا حدودی انتقادهای فوق اصلاح شد ولی بالاین حال هنوز هم خالی از اشکال نیست.^۱ واقعیت آن است که هرچند امکان مسدودسازی یا محدودسازی بسیاری از نرم‌افزارهای کاربردی و روزمره در هر کشور (مخصوصاً پیام‌رسان‌ها و شبکه‌های اجتماعی) به دلایل بیان شده امکان‌پذیر است لکن شروط تناسب و ضرورت ماده (۱۹) میثاق بین‌المللی مدنی و سیاسی را نیز باید تأمین کند. در این خصوص باید بیان شود که هرچند دغدغه مسئولان جمهوری اسلامی ایران در خصوص تدوین چنین طرح‌هایی، درست و به‌جا بوده و باید نسبت به ذخیره‌سازی داده‌های شهروندان، صیانت از حریم آنها، پردازش اطلاعات آنها با مجوز از نهادهای قانونی و حکمرانی در این فضا حساس و دغدغه‌مند بود ولی به جهت کم کردن تأثیرات اجرای این طرح راهکار مورد استفاده باید بازنگری شود. همچنین به نظر می‌رسد کشور برای اجرای چنین طرح‌هایی راهکارهای منطقی‌تر دیگری را باید در پیش گیرد. برای مثال تخصیص بودجه، معافیت‌های مالیاتی و جذب سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در تولید و توسعه پلتفرم داخلی و همچنین تصویب قانون صیانت از حریم شخصی کاربران می‌تواند سازوکار مناسبی به‌عنوان مکمل برای اجرای طرح‌های صیانتی باشد. به عبارت دیگر می‌توان با ارائه سکوه‌های داخلی با کیفیت و خصوصی و تضمین عدم نقض حریم خصوصی یا پردازش اطلاعات بدون رضایت کاربر، عملاً همان اهداف طرح صیانت را دنبال کرد.

۱. گفتنی است به دلیل حواشی بسیار زیاد تصویب این طرح در مجلس شورای اسلامی در سال ۱۴۰۱ تصویب نهایی این طرح به شورای عالی فضای مجازی سپرده شد.

گفتنی است در حوزه ارائه طرح‌های صیانتی از کاربران در فضای مجازی، اعتماد کاربران به مراتب از کیفیت پلتفرم‌ها بااهمیت‌تر باشد و اگر دولت‌ها تضمین کنند داده شهروندان خود را بدون اجازه آنها دریافت و پردازش نمی‌کنند و حریم شخصی آنها را رعایت می‌کنند، شهروندان به استفاده از پلتفرم‌های داخلی ترغیب می‌شوند. شاهد این مسئله می‌تواند پلتفرم‌های دیجی کالا، دیوار و اسنپ باشد که با استقبال مردم مواجه شد و به نظر نمی‌رسد نمونه‌های خارجی آن بتواند در کشور با آنها به راحتی رقابت کند. از طرفی بعضی پلتفرم‌ها مانند موتورهای جستجوگر، نرم‌افزارهای سیستم عامل و بعضی برنامه‌های کاربردی به دلیل گستره جهانی‌ای که دارند و همچنین منحصر به فرد بودن، عملاً استفاده از جایگزین داخلی آن هیچ توجیه منطقی ندارد لذا در این باره راهکار منطقی آموزش صحیح کاربران مبنی بر عدم قرار دادن تمامی اطلاعات شخصی در این پلتفرم‌ها است.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

امروزه در عصر فناوری، قدرت و ثروت در دست افرادی است که داده‌ها را پوشش می‌دهند به همین دلیل است که بسیاری از نرم‌افزارهای کاربردی در جهان، آمریکایی محسوب می‌شود و پایگاه داده آنها در اختیار این کشور است. حتی بسیاری معتقدند قدرتی که صاحبان پلتفرم امروزه در عرصه جهانی و بین‌المللی دارند، کشورهای توسعه‌یافته و قدرتمند دنیا ندارند. برای نمونه یک پیام ایلان ماسک در توییتر بسیاری از بازارهای مالی دنیا را تکان می‌دهد (Frederick, 2022) و نشان‌دهنده این موضوع است که چقدر این پلتفرم‌ها بااهمیت و حیاتی است. از این رو کشورها چندین سال است با وضع قوانین و مقررات در خصوص محلی‌سازی داده‌ها، شرکت‌های پلتفرمی را مجبور می‌کنند تا داده‌های جمع‌آوری شده را از آن کشور، داخل همان کشور ذخیره

و بایگانی کنند یا پلتفرم‌های داخلی مختص به فرهنگ، اجتماع و زبان مردم خود را تأسیس و توسعه دهند. نمونه آن را می‌توان در مقررات عمومی صیانت از داده اتحادیه اروپا مشاهده کرد که شرکت‌های پلتفرمی را مکلف کرده است تا محل ذخیره داده‌های اروپاییان را در یکی از کشورهای عضو اتحادیه اروپا مستقر کنند و در صورت امتناع، جرائم نقدی بسیار سنگینی برای آنها در نظر گرفته است.

واقعیت اینکه در عمل، برقراری نسبت بین قواعد حقوق بشر و طرح‌های صیانت از حقوق کاربران در فضای مجازی در عین اهمیت، بسیار سخت و حساس است به عبارت دیگر، هرچند قواعد حاکم بر طرح‌های صیانتی از کاربران باید مبتنی بر قواعد حاکم بر آزادی بیان باشد و دولت‌ها به موجب کنوانسیون‌های بین‌المللی مانند میثاق حقوق مدنی و سیاسی به حفظ این حق برای کاربران خود موظف باشند لکن باید قبول کرد که امروزه موضوع حکمرانی در فضای سایبری به یکی از اصلی‌ترین دغدغه کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه تبدیل شده است؛ به‌طوری‌که برای رسیدن به این مهم، کشورها حاضرند بسیاری از تعهدات بین‌المللی خود از جمله تعهدات حقوق بشری را زیر پا گذارند. نمونه بارز این مطلب می‌تواند در مسدودسازی نرم‌افزار «تیک‌تاک» باشد که کشورهای حامی آزادی بیان، به‌طور صریح استفاده یا دسترسی به آن را به‌راحتی مسدود می‌کنند موضوعی که به نقض تعهدات حقوق بشری این کشورها منجر شده است. به‌نظر می‌رسد راهکار صحیح و منطقی در این خصوص، برپایی کمیسیون‌های تخصصی بین‌المللی و نگارش سند بین‌المللی لازم‌الاجرا در این حوزه است. البته رسیدن به این هدف شاید چندین سال به طول انجامد اما نمی‌تواند توجیهی برای نقض دیگر تعهدات بین‌المللی کشورها در رعایت قواعد حقوق بشری باشد و باید در چارچوب دیگر تعهدات، به‌صورت موقت راهکاری متناسب با گستردگی و درجه اهمیت آن ارائه شود.

منابع و مأخذ

۱. احمدی، سیدمحمدصادق، علیرضا ناصری و مرتضی قاسم‌آبادی (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی محدودیت‌های آزادی بیان در تلویزیون از منظر اسناد بین‌الملل حقوق بشر و حقوق موضوعه ایران»، نشریه پژوهش حقوق عمومی، ش ۵۲.
۲. انصاری، باقر (۱۳۹۹). «حق دسترسی به اینترنت؛ مبانی و محتوا»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۴، ش ۱۱۲.
۳. ایازی، رضا، حسین شریفی طراز کوهی، بتول پاکزاد و بهزاد ساعدی بناب (۱۴۰۰). «ماهیت حقوق بشری آزادی بیان در بستر اینترنت و تکالیف دولت‌ها در این خصوص»، نشریه مطالعات حقوق بشر اسلامی، ش ۲۰.
۴. خبرگزاری دویچه وله فارسی (۱۴۰۰/۵/۷). «طرح صیانت از حقوق کاربران یا حذف مردم ایران از دهکده جهانی؟»: <https://www.dw.com/fa-ir/%D8%B7%D8%B1%D8%AD%D8%B5%DB%8C%D8%A7%D9%86%D8%AA-%D8%A7%D8%B2-%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%86-%DB%8C%D8%A7-%D8%AD%D8%B0%D9%81-%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%AF%D9%87%DA%A9%D8%AF%D9%87-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86%DB%8C/a-58685616>
۵. خبرگزاری العالم (۱۴۰۱). «محدود شدن اینترنت در ترکیه»: <https://fa.alalam.ir/news/6438928/%D9%85%D8%AD%D8%AF%D9%88%D8%AF-%D8%B4%D8%AF%D9%86%D8%A7%DB%8C%D9%86%D8%AA%D8%B1%D9%86%D8%AA%D8%AF%D8%B1-%D8%AA%D8%B1%DA%A9%DB%8C%D9%87>
۶. سودمندی، عبدالمجید (۱۳۹۵). «اجزای حق آزادی بیان در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، نشریه مطالعات حقوقی، دوره ۸، ش ۲.
۷. قنای‌زاده فلاحتی، محمدعلی و رضا کیقبادی ملجیری (۱۴۰۱). «آزادی ارتباطات دیپلماتیک و مصونیت اسناد آرشیوها»، مطالعات حقوقی، دوره جدید، ش ۲۴.
۸. لاری، سیماسادات (۲۰۲۱/۷/۰۸). «گزارشگران بدون مرز: طرح صیانت از فضای مجازی برگرفته از روش «سانسور در چین» است»، رادیو فردا:

<https://www.radiofarda.com/a/rsf-condemns-iran-s-law-to-restrict-internet-for-public/31382637.html>

۹. منتسکیو (۱۳۶۲). *روح القوانين*، ترجمه علی‌اکبر مهتدی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۰. مولایی، مهرداد (۱۳۷۸). «آزادی بیان و محدودیت‌های آن در دادگاه اروپایی حقوق بشر»، *نشریه رسانه*، ش ۳۸.
۱۱. میل، جان استوارت (۱۳۸۸). *رساله‌ای درباره آزادی*، ترجمه جواد شیخ‌الاسلامی، چاپ پنجم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

12. Aswad, E. and D. Kaye (2022). "Convergence & Conflict: Reflections on Global and Regional Human Rights Standards on Hate Speech", *Northwestern Journal of Human Rights*, Vol. 20, No. 3.
13. Botero, M.C. (2013). "Freedom of Expression on the Internet", Office of the Special Rapporteur for Freedom of Expression Inter-American Commission on Human Rights. Available from: <http://www.cidh.org/relatoria> Visited at: 22/03/2023
14. Clinton, H. (2010). *Remarks on Internet Freedom*, U.S. Department of State. Available from: <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/01/135519.htm> Visited at: 18/03/2023
15. Dutton, W.H., A. Dopatka and V. Ginette Law (2012). *Liberté de connexion, liberté d'expression: écologie dynamique des lois et règlements qui façonnent l'internet*, Unesco. Available from: <https://unesdoc.unesco.org>. Visited at: 26/03/2023
16. Flew, T., F. Martin and N. Suzor (2019). "Internet Regulation as Media Policy: Rethinking the Question of Digital Communication Platform Governance", *Journal of Digital Media and Policy*, Vol. 10, Iss. 1.
17. Frederick, B. (2022). "What Does Elon Musk's Twitter Look Like for Digital Marketers?", Available from: <https://www.searchenginejournal.com/elon-musk-twitter-impact/444860/#close> Visited at: 26/03/2023
18. Gruaz, C. and G. Lazo (2023). *Necessary and Proportionate? Tiktok Bans and American Obligations Under International Human Rights Law*, A Human Rights Law Briefing Report of the UC Irvine School of Law International Justice Clinic.
19. Gungordu, A. (2021). "When National Laws and International Standards are at Odds: Human Rights Responsibilities of Social Media Platforms Under Turkey's New Internet Law", Available from: <https://iclg.com/briefing/17140-when-national-laws-and-international-standards-are-at-odds-human-rights-responsibilities-of-social-media-platforms-under-turkey-s-new-internet-law>. Visited at: 17/03/2023
20. <https://fa.wikipedia.org>

21. Human Rights Committee (2011). General Comment 34: Article 19: “Freedom of Opinion and Expression”.
22. Hussain, A. (2001). “Report of the UN Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression”, UN Doc. E/CN.4/2001/64.
23. Kittichaisaree, K. (2017). *Public International Law of Cyberspace*, Springer Cham, 1st edit.
24. Költzow, S. (2013). *Monitoring and Evaluation of Peacebuilding: The Role of New Media*, Geneva Peace Building Platform
25. Kroes, N. (2011). *Data is the new Gold*, Press Conference on Open Data Strategy.
26. La Rue, F. (2011). “Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression”, UN Doc. A/HRC/17/27
27. Leventoff, J. (2023). “ACLU Strongly Opposes House Bill that Would Ban TikTok and Threaten First Amendment Rights”, American Civil Liberties Union Website, Available from: <https://www.aclu.org/press-releases/aclu-strongly-opposes-house-bill-that-would-ban-tiktok-and-threaten-first-amendment-rights> Visited at: 29/03/2023
28. Ligabo, A. (2006). “Report of the UN Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression”, UN Doc. E/CN.4/2006/55.
29. Office of the High Commissioner for Human Rights (2014). “UN Rights Experts Concerned at Attempts to Restrict Access Before Elections”, Available from: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2014/03/turkey-first-twitter-now-youtube-un-rights-experts-concerned-attempts>. Visited at: 22/03/2023
30. Rosine, F. (2019). “Social Media and Change in International Humanitarian Law Dynamics”, *Inter Gentes*, Vol. 2, Issue 1.
31. Subhradipta, S. (2008). *Right to Free Speech in a Censored Democracy*, Bangalore, National Law School of India University (NLSIU). Available from: <http://www.cbfcindia.tn.nic.in>. Visited at: 30/02/2023
32. The New York Times (2023). “Why Countries Are Trying to Ban TikTok”, Available from: <https://www.nytimes.com/article/tiktok-ban.html> Visited at: 29/03/2023
33. U.S. Department of State (2021). “2021 Country Reports on Human Rights Practices: Pakistan”, Available from: <https://www.state.gov/reports/2021-country-reports-on-human-rights-practices/pakistan/> Visited at: 19/03/2023

34. U.S. Department of State (2023). "China's Disregard for Human Rights", Available from: <https://2017-2021.state.gov/chinas-disregard-for-human-rights/index.html>.
35. U.S. Embassy and Consulate in Nigeria (2021). "Twitter Ban. U.S. Mission Nigeria Statement", Available from: <https://ng.usembassy.gov/u-s-mission-nigeria-statement-twitter-ban/>. Visited at: 22/03/2023
36. Zeldin, W. (2012). "UN Human Rights Council: First Resolution on Internet Free Speech", In the Library of Congress, *Global Legal Monitor* (Vol. 12).